Κω Μαυρικίω Schmidt.
Σ. Κ. Σακ.

ΛΟΓΟΣ ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ

ΕΙΣ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ

ΤΗΣ ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΝΑΓΝΩΣΘΕΙΣ

ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

ΥΠΟ

Σ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ὑφηγεσίας αὐτοῦ τῇ 16 *'Απριλίου* 1879

'Απόσπασμα ἐκ τοῦ Γ' τόμου ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ
1879

ΤΗ͂Ι ΜΝΗΜΗ͂Ι

ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΜΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΑΙ

ΤΟΥ ΠΕΝΘΕΡΟΥ ΜΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

ΤΟΝ ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΝ ΤΟΥΤΟΝ ΛΟΓΟΝ

ΑΝΑΤΙΘΗΜΙ

ΛΟΓΟΣ ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ

ΕΙΣ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

Κύριοι,

Ἡ ῥωμαϊκὴ γραμματολογία ἤτοι ἱστορία τῶν λατινικῶν γραμμάτων εἶνε κλάδος ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης. Διότι ἂν σκοπὸς τῆς φιλολογίας ἦνε, ὅπως καὶ ἀληθῶς εἶνε, ἡ κατ' ἐπιστήμην ἀνοικοδόμησις τοῦ βίου τῶν δύο ἐκκρίτων τῆς ἀρχαιότητος λαῶν κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς σχέσεις, πρόδηλον καθίσταται ὅτι ἡ γραμματολογία, ἅτε παρέχουσα ἡμῖν τὴν εἰκόνα τῆς εὐγενεστάτης τοῦ παλαιοῦ βίου ἐνεργείας, τουτέστι τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως καὶ παραγωγῆς, πρωτίστην πρέπει νὰ κατέχῃ θέσιν ἐν τοῖς μαθήμασι τοῖς ἀποτελοῦσι τὸν κύκλον τῆς ἀρχαιομαθείας. Διδάσκει δ' ἡμᾶς ἡ *ῥωμαϊκὴ γραμματολογία*, διότι περὶ αὐτῆς ἐνταῦθα ὁ λόγος, ὁποῖα κατά τε τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ ἐνδοξοτάτου τὸ πάλαι ἔθνους τῶν Ῥωμαίων καὶ τίνες οἱ τὰ γραπτὰ ἐκεῖνα μνημεῖα παρ' αὐτοῖς παραγαγόντες ἄνδρες, πῶς καὶ πότε καὶ ἀπὸ τίνων ἀφορμῶν τὰ διάφορα εἴδη τοῦ λόγου, τοῦ τε πεζοῦ καὶ τοῦ ποιητικοῦ, ἐγεννήθησαν, ἀνεπτύχθησαν, ἐτελειώθησαν καὶ παρήκμασαν καὶ ὁποία ἡ σχέσις τῶν διανοητικῶν ἐκείνων προϊόντων ἑκάστων πρὸς τὰ ἑλληνικὰ καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς γραμματείας συλλήβδην πρὸς τὴν ἑλληνικήν.

Τοιούτου δ' ὄντος τοῦ μαθήματος καὶ σκοποῦντος ὡς εἰκὸς τὴν πρὸ ἡμῶν οὕτως εἰπεῖν ἐκτύλιξιν τοῦ πνευματικοῦ τῶν Ῥωμαίων βίου, ἀναντίρρητον εἶνε ὅτι δὲν πρέπει, ὡς σοφῶς που ὑποδεικνύει ὁ Fr. Aug. Wolf, ἡ ἱστορία τῶν λατινικῶν γραμμάτων νὰ περιορίζηται εἰς ἁπλῆν συλλογὴν καὶ παράθεσιν ποικίλων καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀσυναρτήτων εἰδήσεων περὶ τῶν συγγραφέων καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς ταῖς ἄλλαις βιογραφικαῖς καὶ βιβλιογραφικαῖς εἰδήσεσιν, ἃς ὀφείλει νὰ παρέχῃ, πρέπει νὰ ὁρίζῃ ἀκριβῶς καὶ σαφῶς τὴν θέσιν ἑκάστου συγγραφέως ἐν τῇ συγχρόνῳ αὐτοῦ κοινωνίᾳ καὶ νὰ καταδεικνύῃ τὴν κίνησιν τῶν ἰδεῶν, ἵνα νεωτερικώτερον εἴπωμεν, ἐν τοῖς γράμμασι, τῇ θρησκείᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ. Οὕτω, καὶ μόνον οὕτως, ἡ ῥωμαϊκὴ

γραμματολογία δύναται νὰ κατασταθῇ συνεχὴς καὶ ἀδιάκοπος ἱστορικὴ ἔκθεσις μετὰ ἐσωτερικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἑνότητος ἀπαρτίζουσα ἀληθῶς πίνακα ἐμφαίνοντα πάσας τὰς φάσεις τῆς πνευματικῆς τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἔθνους ἐνεργείας ἀπὸ τῆς πρώτης παρ' αὐτῷ γενέσεως τῶν διαφόρων εἰδῶν τοῦ λόγου μέχρι τῆς παρακμῆς μὲν αὐτῶν, τῆς ἀπονεκρώσεως δὲ τῆς λατινικῆς γλώσσης.

Καὶ ὅμως λίαν ὀψὲ τὸ ἡμέτερον μάθημα ἀπετελέσθη τοιοῦτον, ὁποῖον πρέπει νὰ ἦνε, ἐξ οὗ δῆλον ὅτι σχεδὸν χρόνου καὶ ἡ φιλολογία καθ' ὅλου ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ νὰ θεωρῆται ὥστις ἁπλῶς καὶ μόνον πολυμάθεια ἢ γλωσσομάθεια ἢ γραμματικὴ ἑρμηνεία καὶ κρίσις, ἀνεγνωρίσθη δὲ καὶ ἀνεκηρύχθη ὡς ἡ ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τῆς λέξεως σημασίαν *ἱστορία* τοῦ ὅλου βίου τῆς ἀρχαιότητος.

Μέχρι δὲ τοῦ Wolf, ὅστις κυρίως εἰπεῖν πρῶτος ἐπραγματεύθη ἐπιστημονικῶς καὶ ὡς μέρος τῆς ὅλης ἀρχαιομαθείας τὴν ῥωμαϊκὴν γραμματολογίαν, οἱ φιλολογοῦντες καὶ πρότερον μέν, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς λεγομένης ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων ἐστοχάζοντο μόνον τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων ἐκείνου τοῦ ποιητοῦ ἢ τοῦ συγγραφέως, ὅστις ἑκάστοτε ἐγίνετο τῆς μελέτης αὐτῶν τὸ ὑποκείμενον, ἀνεξαρτήτως σχεδὸν πάσης ἄλλης ἐρεύνης πρὸς ἑτέρους συγγραφεῖς συγχρόνους, προγενεστέρους ἢ μεταγενεστέρους, ὁμοειδεῖς ἢ ἑτεροειδεῖς, ἐκ τούτου δὲ μάλιστα προήρχοντο καὶ αἱ μακραὶ εἰσαγωγαὶ αἱ προτασσόμεναι τῶν ἐκδόσεων. Θὰ ἦγε δ' ἡμᾶς μακρότερον τοῦ δέοντος ὁ λόγος ἐὰν ἠθέλομεν νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ πάντων τῶν ἐν τῇ μακρᾷ σειρᾷ τῶν χρόνων γραψάντων ἱστορίαν τῶν λατινικῶν γραμμάτων· δι' ὃ ἐν σιγῇ παρερχόμενοι τοὺς ἄλλους πάντας μνημονεύομεν μόνον ἐνταῦθα τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν, ὧν τὰ συγγράμματα φαίνονται ἔχοντα μάλιστα κῦρος καὶ ἀξίωμα ἐν τῇ νῦν καταστάσει τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος σπουδασμάτων, εἶνε δ' οὗτοι οἱ Γερμανοὶ Bernhardy καὶ Teuffel. Καὶ τὸ μὲν σύγγραμμα τοῦ περιπύστου μαθητοῦ τοῦ Ἑγέλου εἶνε μὲν ἀληθῶς ἔργον θαυμαστῆς πολυμαθείας καὶ ὀξυνοίας, ἀλλά πως σκοτεινὸν καὶ δυσδιερεύνητον τήν τε ὕλην καὶ τὸ εἶδος. Καίτοι δ' εἶνε ἀπαραίτητον βοήθημα παντὶ περὶ τὰ λατινικὰ γράμματα ἀσχολουμένῳ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐπειδὴ μακρότατος ἐν αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ πραγμάτων σοφωτάτων ἄλλως καὶ σπουδαιοτάτων, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀκριβῶς ἰδίων τῇ ῥωμαϊκῇ *γραμματολογίᾳ* κατὰ τὴν στενοτάτην τῆς λέξεως σημασίαν, πνίγεται οὕτως εἰπεῖν τὸ κυρίως γραμματολογικὸν μέρος εἰς τὴν ἄλλην ὕλην, δυσαναλόγως οὖσαν ἐκτενεστέραν ἐκείνου. Εἶνε δὲ καὶ τολμηρὸς ἐνίοτε καὶ ἰδιότροπος (individuel) περὶ τὰς σκέψεις αὐτοῦ καὶ κρίσεις ὁ ἀνήρ, πάντως ὅμως φιλοσοφικώτερος καὶ θεωρητικώτερος τοῦ Teuffel, τοῦ ἱστορικωτέρου καὶ πρακτικωτέρου. Διότι ὁ Teuffel, τοῦ προσήκοντος στοχασμένος, ἢ ἐν βραχεῖ διέρχεται ἢ καὶ ὅλως παραλείπει τὰ τῆς κυρίως γραμματολογίας ἀλλότρια, νομίζεις δ' ὅτι σπεύδει νὰ φθάσῃ εἰς τὸν Λίβιον τὸν

Ἀνδρόνικον, ὀλίγας μόνον σελίδας ἀναλώσας εἰς σύντομον πραγματείαν περὶ τῶν εἰδῶν τοῦ λόγου παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις καὶ ἀναγραφὴν τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς γραμματείας αὐτῶν μνημείων. Εἶνε δὲ ἀκριβέστατος μὲν περὶ τὴν ἔκθεσιν τῆς ὕλης, συνετώτατος δὲ περὶ τὰς κρίσεις ὁ Teuffel. Παρ' αὐτῷ βλέπεις ἀληθῶς τὴν ἱστορίαν τῶν διανοητικῶν προϊόντων τοῦ κοσμοκράτορος δήμου ἐκτυλισσομένην ὥςπερ ζῶσαν ἐνώπιόν σου.

Ἐπὶ πέντε ὅλους αἰῶνας οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν λαὸς ὅλως ἄμουσος καὶ ἀγροῖκος ὅστις ἐκαλλιέργει τὰς γαίας αὐτοῦ ἢ ἀνελάμβανε μακροὺς πολέμους ἢ ἐτύρβαζε περὶ τοὺς ἀγῶνας τῆς ἀγορᾶς, ἐστερημένος ὢν σχεδὸν καὶ αὐτῶν τῶν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κοινῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων.

Qui bene pugnarat Romanam noverat artem,
Mitteral qui poterat tela disertus erat. 1

Ἀποφεύγων τὰ *κουφότερα σπουδάσματα* καὶ τὰς *ἑλληνικὰς τέχνας* ὁ Ῥωμαῖος κατὰ τοὺς πρώτους τῆς ἱστορίας χρόνους περὶ μόνης τῆς πολιτείας ἐφρόντιζε καὶ διὰ τὴν πολιτείαν ἔζη, pius ὢν κατ' ἐξοχὴν πρὸς αὐτὴν καὶ καὶ πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ πρὸς τὴν οἰκογένειαν, ἥτις δὲν ἦτο καὶ αὐτὴ ἄλλο παρ' αὐτὴ ἡ πολιτεία ἐν μικρογραφίᾳ οὕτως εἰπεῖν ἐν ᾗ ὁ πολίτης ἐξήσκει τὴν σιδηρᾶν ἐκείνην patriam potestatem, ἐθίζων οὕτω τοὺς περὶ ἑαυτὸν εἰς τὸ νἀναγνωρίζωσι τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ auctoritatem πρῶτον πρὶν ἢ ἀναγνωρίσωσι τὴν τῆς πολιτείας. Ὑπερήφανος ὢν ἐπὶ τῇ ἰσχύϊ τοῦ κράτους καὶ πεποιθὼς ἐπὶ τὸν *μέγαν δαίμονα* τῆς πολιτείας, ὅταν ἠτένιζεν εἰς τῶν προγόνων του τὰς εἰκόνας ἢ ὅταν ἀνεστρέφετο ἐν τῇ ἀγορᾷ ἢ ἐν τῷ βουλευτηρίῳ ἠδύνατο ἀληθῶς νὰ σεμνύνηται ἀναφωνῶν civis Romanus sum! Καὶ ὅμως τότε, κατὰ τοὺς καλοὺς ἐκείνους χρόνους τῆς δημοκρατίας, δὲν ὑπῆρχε γραμματεία ῥωμαϊκή. Ἡ Ῥώμη ἐστερεῖτο, ὡς εἴπομεν, καὶ αὐτῶν σχεδὸν τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων· τὰ ὀλίγα ἐκεῖνα σπέρματα, τὰ ὁποῖα καὶ μόνα εὗρεν ἵνα τοῖς ἐμφυσήσῃ πνοὴν ζωῆς ἡ ἑλληνικὴ Μοῦσα, εἶνε σχεδὸν ὑπὸ τὴν γραμματολογικὴν ἔποψιν ἀνάξια λόγου καὶ αὐτὴ δὲ ἡ γλῶσσα ἡ λατινικὴ ἦτο ἄμορφος καὶ ἀκατασκεύαστος, γλῶσσα ῥέουσα καὶ σαλεύουσα, ἣν δὲν εἶχε πήξει ἡ γραφή, ἀσταθὴς καὶ ἀσύντακτος.

Καὶ ὅμως ὁ λαὸς οὗτος ὁ τόσον ἄμουσος, ὁ στερούμενος παντὸς γραμματολογικοῦ στοιχείου, ὁ μὴ ἔχων γλῶσσαν πεπηγυῖαν κατώρθωσε νὰ μορφώσῃ γραμματείαν, ἣν ὁ κόσμος ἔταξεν ἐν τῇ δευτέρᾳ θέσει μετὰ τὴν ἀπαράμιλλον γραμματείαν τῶν Ἑλλήνων καὶ γλῶσσαν ἐπίσης ἐν ταῖς τιμιωτάταις τῶν ὑπὸ τὸν ἥλιον λογιζομένων. Καὶ τὸ θαῦμα τοῦτο χρεωστεῖται καθ' ὅλου εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ἑλληνικήν, εἰς τὰ γράμματα τὰ ἑλληνικά. Διότι ἀληθῶς εἰπεῖν ἡ ῥωμαϊκὴ γραμματεία εἶνε τὸ ἀπαύγασμα τῆς ἑλληνικῆς, εἶνε, κατὰ τὴν ἔκφρασιν μεγάλου ποιητοῦ τῶν νεωτέρων χρόνων, ἡ σελήνη τοῦ ἑλληνικοῦ ἡλίου καὶ ἂν μοιραίως δὲν ἤθελον ὑπάρξει τὰ ἑλληνικὰ γράμματα

1 Ovid. Fast. 3, 103.

ἀδιστάκτως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ῥωμαϊκὴν γραμματείαν δὲν ἤθελε γνωρίσει ὁ κόσμος.

Ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἀκριβῶς ἡ καταγωγή, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ῥωμαϊκῆς γραμματείας ἀποτελεῖ ἐν μέρει καὶ τὴν ἀδυναμίαν αὐτῆς. Διότι πᾶσα ἀληθινὴ τέχνη, κατὰ τὴν ὀρθοτάτην παρατήρησιν τοῦ **Mommsen**, ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς φυσικῆς τοῦ ἐθνικοῦ βίου ἀναπτύξεως, ἡ δὲ γραμματεία τῶν Ῥωμαίων καὶ ἰδίᾳ ἡ ποίησις δὲν εἶνε προϊὸν ἀναποδράστου καὶ ἐσωτερικῆς τοῦ ἔθνους ἀνάγκης, δὲν ἀπέρρευσεν ἐκ τῆς ἐσωτάτης αὐτοῦ ἐμπνεύσεως, ἀλλ' εἶνε τὸ ἀπαύγασμα ἐξωτερικῶν ἀπαιτήσεων ξένων ὅλως πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἔθνους. Ἡ ῥωμαϊκὴ γραμματεία εἶνε ἄνθος ἐξωτικὸν μεταφυτευθὲν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ῥώμην καὶ τεχνητῶς καὶ οἱονεὶ ἐν ὑποστέγῳ κήπῳ ἀναπτυχθέν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ οὐδέποτε κατωρθώθη νὰ μεταδοθῇ εἰς τὸ πλῆθος, νὰ ἀγαπηθῇ ὑπ' αὐτοῦ, νὰ γείνῃ ἀληθῶς *ἐθνική*.

Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἀνεπτύχθησαν φυσικῶς, τὰ δὲ εἴδη τοῦ λόγου δὲν ἤκμασαν πάντα ὁμοῦ, ἀλλ' ἕκαστον κατὰ τὸν ἴδιον χαρακτῆρα διαδοχικῶς ἐν τῷ πρέποντι τόπῳ καὶ χρόνῳ καὶ ἐν διαλέκτῳ ἰδίᾳ ὡς αἱ κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ περιστάσεις τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν φύλων ἀπῄτουν. Εἶνε λοιπὸν ἡ ἑλληνικὴ γραμματεία *φυσική*, *ἐθνικὴ* καὶ *ποικίλη*, οὐδένα δὲ τῶν χαρακτήρων τούτων ἔχει ἡ ῥωμαϊκή. Διότι οἱ Ῥωμαῖοι εὐθὺς ἀφ' οὗ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοί των εἰς τὸ φῶς τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἠθέλησαν ἀπλήστως εἰς πάντα τὰ εἴδη τοῦ λόγου διὰ μιᾶς νὰ ἐπιδοθῶσι· nil intentatum liquere Romani poetae δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μεταβάλλοντες ὀλίγον τήν τε λέξιν καὶ τὸ νόημα τοῦ γνωστοῦ στίχου τοῦ Ὁρατίου [1]. Πλὴν δὲ τούτου ἡ λατινικὴ γλῶσσα δὲν εἶχε διαλέκτους, αὐτὴ οὖσα διάλεκτος τῆς παλαιᾶς καθολικῆς τῶν Ἰταλῶν γλώσσης καὶ ἡ μόνη μάλιστα, ἥτις, δι' οὓς εἴπομεν λόγους, διεμορφώθη εἰς ἀποτέλεσιν γραμματείας, ἡ δὲ ἔλλειψις τῶν διαλέκτων, ἡ ἔλλειψις ἰδιαζούσης ποιητικῆς γλώσσης στερεῖ οὐσιωδεστάτου προσόντος τὴν γραμματείαν τῶν Ῥωμαίων.

Καὶ ὅμως καίπερ στερουμένη πρωτοτυπίας ἡ θυγάτηρ αὕτη τῆς τῶν Ἑλλήνων γραμματείας δὲν ἠδυνάτησε καὶ ὅλως, χάρις εἰς τοὺς ἀθανάτους ἐκείνους ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς, οἵτινες τὴν διεμόρφωσαν, νὰ ἀποτυπώσῃ πως ἐν ἑαυτῇ τὸν ἰδιάζοντα τῷ ῥωμαϊκῷ ἔθνει χαρακτῆρα. Καὶ ὑπὸ τὸν ἑλληνικὸν τύπον, ὅστις τὴν περιβάλλει, διαφαίνεται ἡ ῥωμαϊκὴ auctoritas. Ἡ ῥωμαϊκὴ ποίησις μάλιστα, ὡς παρατηρεῖ Γάλλος τις συγγραφεὺς [2], εἶνε μὲν ἀπομίμησις τῆς ἑλληνικῆς ἐν πᾶσι σχεδὸν αὐτῆς τοῖς εἴδεσιν, ἀλλ' ἐν τῇ ἀπομιμήσει ταύτῃ διαγινώσκεται καί τις ἰδέα ἄγνωστος τῇ Ἑλλάδι. Ὑπεράνω τῶν λαμπρῶν εἰκόνων τῆς μυθολογίας ὑψοῦται ἐν αὐτῇ ἡ εἰκὼν τῆς

1 De art. poet. 285.

2 Demogeot Histoire de la litt. française σλ. 16.

ἀθανάτου πόλεως· ἐκεῖθεν τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου διακρίνονται τῆς ὑψηλῆς Ῥώμης τὰ τείχη, altae moenia Romae....

Ἀνάγκη δὲν εἶνε, Κύριοι, νὰ ὑπομνήσω καὶ τοῦτο ἀκόμη· ὅτι τὰ συγγράμματα καὶ τὰ ποιήματα τὰ ὁποῖα κατέλιπον ἡμῖν οἱ Ῥωμαῖοι εἶνε τόσον μᾶλλον ἀξιοθαυμαστότερα, ὅσον ταῦτα πλησιάζουσι πρὸς τὰ ἀμιγέστερα καὶ καθαρώτερα τοῦ ἑλληνισμοῦ διανοητικὰ προϊόντα. Διότι δὲν ἐφρόντισαν πάντοτε νὰ ἔχωσιν ὡς πρότυπα εἰς μίμησιν τὰ ἀθάνατα ἔργα τῶν ἐκκρίτων τῆς Ἑλλάδος ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ἀλλ' εἴτε διά τινα, ἐν ὑστερωτέροις μάλιστα χρόνοις φαινομένην, ἀμβλύτητα περὶ τὸ συναίσθημα τοῦ *καλοῦ* καὶ τοῦ *πρέποντος*, εἴτε καὶ δι' ἄλλους λόγους, πολλάκις κατέστησαν ὑποκείμενον μιμήσεως τὴν ὑπόψυχρον καὶ νεκρὰν Μοῦσαν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ὁ Οὐάρρων μάλιστα ὁ Ἀτακινός, ὁ Κάλβος, ὁ Λέβιος, ὁ Κάτυλλος, ὁ Γάλλος, ὁ Ἕλβιος Κίννας καὶ ἄλλοι, οὐχὶ πλέον τῇ *χειρί*, *ἀλλ' ὅλῳ τῷ θυλάκῳ* ἐδανείζοντο ἀπὸ τῶν τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου, τοῦ Ἀράτου, τοῦ Ῥιανοῦ, τοῦ Εὐφορίωνος, τοῦ Καλλιμάχου, τοῦ Φιλητᾶ. Ἀλλὰ πρὸς τοὺς ποιητὰς τούτους, ἐξ ὧν οἱ σωζόμενοι πάλιν πολλοῦ δεῖ τοῦ νὰ ἦνε ἀνάξιοι τῆς προσοχῆς καὶ τῆς μελέτης τῶν φιλολόγων ἔχει νὰ ἀντιτάξῃ καὶ ἄλλους ἡ ῥωμαϊκὴ γραμματεία, ἀληθεῖς φωστῆρας, τῶν ὁποίων τὰ ποιήματα μόνον ὑπὸ τῶν ἀντιστοίχων ἑλληνικῶν ὑπερβάλλονται. Ὁ Λουκρήτιος, ὁ Οὐεργίλιος, ὁ Ὁράτιος, ὁ Ὀβίδιος, ἵνα εἰς τούτους μόνους περιορίσω τὸν λόγον, περιβάλλονται ἀληθῶς ὑπὸ ἑλληνικῆς *σωφροσύνης* καὶ εἷς δὲ μόνον ἐξ αὐτῶν θὰ ἠδύνατο νὰ δοξάσῃ τὰ γράμματα οἱουδήποτε ἔθνους. Ἐν δὲ τῷ πεζῷ λόγῳ ὁ Καῖσαρ, ὁ Σαλλούστιος, ὁ Λίβιος, ὁ Τάκιτος διά τε τὴν ἰδίαν μεγαλοφυΐαν καὶ διὰ τὴν φυσικὴν πρὸς τὴν ἱστοριογραφίαν τάσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ πνεύματος, ἀνεδείχθησαν ὄχι ἀνάξιοι τοῦ νὰ ταχθῶσι παρὰ τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Θουκυδίδην. Ὁ δὲ Κικέρων, οὗτινος αἱ πολλαὶ καὶ πολυειδεῖς συγγραφαὶ ἀποτελοῦσιν ἓν τῶν κυριωτάτων μερῶν τῆς ὅλης τῶν Ῥωμαίων γραμματείας διά τε τὴν καθαρότητα καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῶν νοημάτων καὶ τὸ κομψὸν καὶ γλαφυρὸν τῆς λέξεως, δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι ὑπῆρξεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος ὁ προαγὸς τῶν γραμμάτων καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις ἔθνεσι. Κατὰ τὸν ις' μάλιστα αἰῶνα ἡ πρὸς τὸν Κικέρωνα εὐλάβεια εἰς τοσοῦτον εἶχε φθάσει ἐν Ἰταλίᾳ, ὥστε οἱ λόγιοι τῆς χώρας ἐκείνης ἐθεώρουν ὡς ζήτημα ἐθνικῆς φιλοτιμίας τὸ νὰ κατορθώνωσιν ἐν ταῖς συγγραφαῖς των νὰ ἀναπαράγωσι τὴν ἔκτακτον ἀληθῶς γλαφυρότητα τοῦ κικερωνείου λόγου, ἡ δὲ ὑπερβάλλουσα αὕτη πρὸς ἀπομίμησιν δουλικὴ τάσις, γινομένη ἐπὶ βλάβῃ τῶν νοημάτων, ἅτινα ἐν δευτέρᾳ ἐτίθεντο μοίρᾳ, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ἔρασμον νὰ γράψῃ τὸν Ciceronianum αὐτοῦ, ἐν ᾧ ὁ σοφὸς ἀνὴρ ἀπεπειρᾶτο νὰ διαδώσῃ ὑγιεστέρας ἀρχὰς μεταξὺ τῶν συγχρόνων λογίων.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς συντομώτατα περὶ τῆς ῥωμαϊκῆς γραμματείας καθ' ὅλου. Ἡ δὲ γλῶσσα ἡ λατινικὴ εἴπομεν ὅτι διεμορφώθη ἐπίσης ὑπὸ τὴν σω-

στικὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς. Ὅτε Λίβιος ὁ Ἀνδρόνικος ἐπεχείρησε νὰ γνωρίσῃ τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ἡ γλῶσσα εὑρίσκετο εἰς ἣν ἀνωτέρω κατάστασιν ὑπεδείξαμεν, ὡς δυνάμεθα καὶ τώρα ἀκόμη νὰ κρίνωμεν ἂν ἀπίδωμεν εἰς τὰ διασωθέντα λείψανα τῶν ἐπῶν τῶν Ἀρουραίων ἀδελφῶν ἢ τῶν Σαλίων ἱερέων ἢ τῶν δώδεκα πινάκων. Βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἡ ἄμορφος ἐκείνη διάλεκτος ἤρχισε νὰ ὡραΐζηται, ἀνεφαίνοντο ἤδη συγγραφεῖς καὶ ποιηταί, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ γραμματικοί, Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι, οἵτινες μετὰ ζήλου καὶ ἀγάπης καὶ εὐλαβείας ἐπεδίδοντο εἰς τὸ ἔργον τῆς διαρρυθμίσεως τῆς ἐθνικῆς γλώσσης. Αὐτὸς ὁ Καῖσαρ δὲν ἀπηξίωσεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὑψίστων αὐτοῦ ἀσχολιῶν νὰ μεριμνήσῃ καὶ περὶ τῆς διορθώσεως τῆς γλώσσης, σύμμαχον ἔχων ἐν τούτῳ τοὐλάχιστον τῷ εὐγενεῖ ἀγῶνι τὸν Κικέρωνα. Ἔκτοτε εἰσῆλθεν ἡ λατινικὴ γλῶσσα εἰς εὐθεῖαν ὁδὸν καὶ διεμορφώθη οἷα διεμορφώθη. Ὡς ὁ λαός, ὅστις παρήγαγεν αὐτήν, ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἔχει θαυμαστήν τινα τάσιν πρὸς τὸν βίον τὸν πρακτικὸν μᾶλλον ἢ πρὸς τὰς ἰδεώδεις ἀντιλήψεις, εἶνε αὐστηρά πως καὶ οἱονεὶ ἀλύγιστος καὶ ὅλως ἀδύνατος εἰς τὸ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἔντεχνον καὶ ἐναρμόνιον εὐκαμψίαν τῆς βασιλίσσης τῶν γλωσσῶν. Διὰ τοῦτο ὑπῆρξε μὲν ἄριστον ὄργανον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν χρειῶν τῆς ἱστοριογραφίας καὶ τῆς ῥητορείας, οὐδέποτε ὅμως ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἐπικόν, τὸ λυρικὸν ἢ τὸ δραματικὸν ἔξαρμα τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων. Ὁ ἑλληνικὸς λαός, φύσει ῥέπων πρὸς τὴν ποιητικὴν τῆς φύσεως θεωρίαν καὶ τὴν ἱλαρότητα τοῦ ἀπράγμονος βίου, ἀπεδείχθη ὁ περιούσιος λαὸς τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ ὡς τοιοῦτος ἔπλασεν ἀσυνειδήτως καὶ φυσικῶς τὴν καλλιτεχνικωτάτην, τὴν ποιητικωτάτην, τὴν ἀπαράμιλλον γλῶσσάν του. Ἡ δὲ αὐστηρὰ πρακτικὴ τάσις τῶν Ῥωμαίων ἡ πάσης *φαντασίας* ἀλλοτρία, ἥτις ἀπέστρεφεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς φύσεως ἐντυπώσεων καὶ κατέστησε τὴν ῥωμαϊκὴν θρησκείαν ἄμοιρον μυθολογίας περιορίσασα αὐτὴν εἰς φοβερὰν καὶ *ἄσχημον* λατρείαν καὶ ἐξωτερικῶν τύπων τέλεσιν, ἀπετυπώθη καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ῥωμαϊκήν, τῆς ὁποίας κύρια χαρακτηριστικὰ ὁμολογοῦνται ἡ *δύναμις*, τὸ *βάρος*, ὁ *κόμπος* καὶ ἡ *κυριολεξία*.

Παρὰ τὴν καθαρεύουσαν δὲ ταύτην καὶ ὡραϊσμένην γλῶσσαν ἐξηκολούθει νὰ ὑφίσταται παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις καὶ ἡ *δημοτικὴ* γλῶσσα, ἡ rustica, ἥτις ἐν τοῖς χρόνοις τῆς παρακμῆς ἐγένετο τὸ κυριώτατον στοιχεῖον τῆς διαπλάσεως τῶν νεολατινικῶν γλωσσῶν. Ἡ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὕπαρξις καθαρευούσης γλώσσης καὶ δημοτικῆς, ἀπότομον καὶ μεγάλην ἐχουσῶν ἀπ' ἀλλήλων τὴν διαφοράν, προσφυῶς δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν συμβαίνοντα, θὰ ἦτο δ' ἴσως δι' ἡμᾶς ἄξιον ἀκριβεστέρας μελέτης τὸ ζήτημα. Καθ' ὅσον ἠξεύρω, εἷς μόνον ἐκ τῶν ἀλλοεθνῶν λογίων ἐπραγματεύθη μέχρι τοῦδε, ἀτελῶς ὅμως καὶ συντόμως, τὰ περὶ τῆς σχέσεως τῶν κλίσεων τῆς δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης πρὸς τὰς τῆς δημοτικῆς τῶν Ῥωμαίων, ἐξ ἧς ἀνεβλάστησαν ὡς

τινες παραφυάδες αἱ κατ' ἀρχὰς ἄμορφοι διάλεκτοι τῆς δυτικῆς Εὐρώπης [1]. Εἰς τὸν διχασμὸν δὲ τοῦτον τῆς γλώσσης τῶν Ῥωμαίων συνετέλεσε μὲν βεβαίως ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις, ἀλλά πως καὶ ὁ ἀριστοκρατικὸς χαρακτὴρ, ὃν ἡ γραμματεία προσέλαβεν ἐν Ῥώμῃ, ἔνθα ἡ ῥητορεία μάλιστα καὶ ἡ ποίησις ἠσκοῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑπὸ ἀνδρῶν ἀνηκόντων εἰς ἀνωτέρας πως κοινωνικὰς τάξεις, τοῦτο δὲ ὡς καὶ ἡ ὅλως ξένη τῷ λαῷ ἀγωγὴ,ἧς οἱ συγγραφεῖς οὗτοι μετελάμβανον,ἐχώριζεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ πλήθους· ὅθεν καὶ ἡ περιλάλητος urbanitas. Ἐν μὲν λοιπὸν τῇ Ῥώμῃ διέφερε πολὺ, ὡς εἴπομεν, ἡ λαλουμένη γλῶσσα ἀπὸ τῆς γραφομένης, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ γλῶσσα τῆς ποιήσεως ἀπὸ τῆς τοῦ πεζοῦ λόγου, ἐν δὲ τῇ Ἑλλάδι τοὐναντίον δὲν διεχώριζε μέγα χάσμα τὴν λαλουμένην ἀπὸ τῆς καθ' ὅλου γραφομένης, ἡ ποιητικὴ ὅμως γλῶσσα ἦτο πάντη ἀλλοία τῆς τοῦ πεζοῦ λόγου, διὰ τὴν ὕπαρξιν τῶν διαλέκτων καὶ τὴν λεπτοτάτην περὶ τὰ τοιαῦτα αἴσθησιν τῶν Ἑλλήνων.

Τοιαύτη καὶ ἡ γλῶσσα τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες οὐδὲν σχεδὸν ἔχοντες ἰθαγενὲς στοιχεῖον, ἁρμόδιον εἰς τὰς τοιαύτας ἐπιδόσεις, ἐκ τοῦ μηδενὸς, κατώρθωσαν νὰ ἀνυψώσωσιν εἰς λαμπρὰν περιωπὴν τὰ λατινικὰ γράμματα καὶ νὰ τάξωσιν αὐτὰ παρὰ τὰ ἑλληνικὰ ὡς τὸ ἕτερον τῶν ἀνθρωπιστικῶν στοιχείων, δι' ὧν διαπαιδαγωγεῖται καὶ θέλει διαπαιδαγωγεῖσθαι ἡ ἀνθρωπότης. Ἡ λατινικὴ γλῶσσα καὶ ἡ ῥωμαϊκὴ γραμματεία πρόκεινται λαμπρότατον μιμήσεως παράδειγμα ἡμῖν τοῖς νεωτέροις Ἕλλησιν. Ἂν οἱ Ῥωμαῖοι ξένοι ὄντες ἠδυνήθησαν διὰ τῆς ἐπιμόνου μελέτης τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τοιαύτην νὰ διαπλάσωσι γλῶσσαν καὶ τοιαύτην γραμματείαν, τί δὲν θὰ κατορθώσωμεν φυσικὰ ἡμεῖς, ἂν σωφρονῶμεν καὶ συνειθίσωμεν λελογισμένως νὰ ἀντλῶμεν ἀπὸ τῶν ἀνεξαντλήτων θησαυρῶν τῆς προγονικῆς σοφίας, ἥτις τοσαῦτα ἄλλα ἐδόξασεν ἔθνη παλαιὰ καὶ νεώτερα καὶ ἐποδηγέτησεν αὐτὰ εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ!

Καὶ ὡς ἐπιστήμονες λοιπὸν καὶ ὡς Ἕλληνες δὲν πρέπει νὰ ἀδιαφορῶμεν πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν γραμματολογίαν. Ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Ῥώμη, ὡς ὀρθῶς ἐκήρυξεν ὁ Ἕγελος, πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς δύο συνακεραιωτικὰ μέρη ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὅλου· εἶνε διὰ τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος οἱονεὶ παράτασις τῆς Ἑλλάδος ἡ Ῥώμη καὶ τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα συμπληροῦσι καὶ συναπαρτίζουσιν ἄλληλα. «Οὕτω δὴ, λέγει ὁ Mommsen, ἔνθα τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ὁ λόγος εἶνε περὶ τοῦ καθόλου χαρακτῆρος τῶν δύο λαῶν [2] τὰ δύο ἔθνη, ἐν οἷς ἐκορυφώθη ἡ ἀρχαιότης, εὑρίσκονται ὄντα διάφορά τε ἅμα ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἰσότιμα παρ' ἄλληλα. Οἱ μὲν Ἕλληνες ὑπερέχουσι τῶν Ἰταλῶν κατά τινα δύναμιν τοῦ περιλαμβάνειν τὰ γενικώτερα καὶ κατά τινα κατα-

1 Talbert De lingua graeca vulgari, quatenus, quoad declinationes, cum rustica Romana conveniat.

2 Röm. Geschichte τμ. Α' ἐκδ. Ε' σλ. 29.

φανεστέραν καὶ οἱονεὶ μᾶλλον μεταδοτὴν λαμπρότητα, ἀλλὰ τῶν Ἰταλῶν ἴδιον εἶνε τὸ βάθος τοῦ γενικοῦ αἰσθήματος ἐν τῷ ἰδίῳ, ἡ ἐθελουσία ὑπεῖξις τοῦ ἀτόμου εἰς τὸ γενικὸν συμφέρον, ἡ σταθερὰ πίστις εἰς τοὺς ἰδίους θεούς. Ἑκάτεροι οἱ λαοὶ ἀνεπτύχθησαν χωριστὰ καὶ οὐδὲν ἧττον ἀμφοτέρων ἡ ἀνάπτυξις ὑπῆρξε τελεία. Μόνον στενοκέφαλός τις καὶ πτωχὸς τῷ πνεύματι θὰ κατηγορήσῃ τὸν Ἀθηναῖον διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ διοργανώσῃ τὴν ἑαυτοῦ πολιτείαν ὡς οἱ Φάβιοι καὶ οἱ Οὐαλέριοι ἢ τὸν Ῥωμαῖον διότι δὲν ἐπετηδεύθη εἰς τὸ νὰ πλαστουργῇ ὡς ὁ Φειδίας ἢ νὰ ποιῇ κωμῳδίας ὡς ὁ Ἀριστοφάνης. Τὸ ἄριστον ἀκριβῶς καὶ ἰδιαίτατον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἦτο τὸ ἐμποδίσαν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐθνικὴν ἑνότητα χωρὶς συγχρόνως νὰ μεταστῇ ἀπὸ τῆς ἐλευθέρας πολιτείας εἰς τὴν τυραννίδα. Εἰς τὸν Ἕλληνα τὸ πᾶν ἦτο ὁ ἰδανικὸς κόσμος τοῦ καλοῦ, ὁ δὲ ἰδανικὸς οὗτος κόσμος ἀνεπλήρου δι' αὐτὸν καὶ τὰς ἐλλείψεις τοῦ πραγματικοῦ... Ὁ Ἰταλὸς ἀπ' ἐναντίας ἀποφασιστικῶς καὶ ἑκουσίως ἀπεξεδύετο τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν χάριν τῆς πολιτείας, ἅτε διδαχθεὶς νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ συνειθίσας ἐκεῖθεν νὰ πειθαρχῇ εἰς τοὺς νόμους τοῦ κράτους. Καὶ ἂν δ' ἀκόμη διὰ τῆς τοιαύτης ὑποταγῆς ἔμελλε νὰ πάθῃ τὸ ἄτομον καὶ νὰ μὴ βλαστήσῃ τὸ κάλλιστον τοῦ ἀνθρωπισμοῦ σπέρμα, ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἀπέκτα πατρίδα καὶ φιλοπατρίαν, ὁποίαν οὐδέποτε ἐγνώρισεν ὁ Ἕλλην, μόνος δ' αὐτὸς μεταξὺ πάντων τῶν πεπολιτισμένων τῆς ἀρχαιότητος ἐθνῶν ἠδυνήθη ἰσχυρὰν ἔχων πολιτείαν νὰ ἐπιτύχῃ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος, ἥτις ἐπὶ τέλους τῷ ἔδωκε τὴν κυριότητα τῆς τε διαμεμελισμένης ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ σύμπαντος τοῦ ἄλλου κόσμου.»

Διὰ τῆς Ῥώμης μετεδόθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν κόσμον αἱ ἑλληνικαὶ ἰδέαι τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ, ἡ δὲ γλῶσσα ἡ λατινικὴ ἐπὶ πολλοὺς καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους αἰῶνας διετέλεσεν οὖσα τὸ κυριώτατον τοῦ πολιτισμοῦ ὄργανον. Οὐχὶ μόνον τῆς φιλολογίας οἱ μύσται, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἀπόλυτον ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς γνώσεως τῆς γραμματείας καὶ τῆς γλώσσης τῶν Ῥωμαίων. Λέγω δὲ ταῦτα, κύριοι, οὐχὶ διὰ νὰ ὑπερμαχήσω τυχόν, γλαῦκας εἰς Ἀθήνας κομίζων, τῆς κλασικῆς λεγομένης παιδεύσεως, οὐδὲ διὰ νὰ καταβιβάσω τὴν λατινομάθειαν εἰς βάναυσον ἀπολύτου ἀνάγκης τέχνην, ἀλλὰ διὰ νὰ ὑποδείξω ἁπλῶς τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς περὶ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν καὶ γραμματείαν σπουδῆς. «Χωρὶς τὴν εἴδησιν τῆς λατινικῆς, ἔγραφεν ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς, ἢ πλανᾶται ἢ σκοπὸν ἔχει νὰ πλανᾷ, ὅστις φαντάζεται ὅτι εἶναι δυνατὸν ν' ἀποκτήσῃ τῆς ἑλληνικῆς ἐντελεστάτην εἴδησιν [1]». Ἀλλαχοῦ δὲ ὁ αὐτὸς ἀοίδιμος ἀνὴρ μακαρίζει τὴν στιγμήν, καθ' ἣν τῷ ἐδόθη εὐκαιρία νὰ διδαχθῇ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν [2].

1 Πρόλ. εἰς ἔκδ. Ἰσοκρ. ολ. μδ'.
2 Ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ.

Θὰ παρέβαινον τὴν ἐκπλήρωσιν σημαντικοῦ καθήκοντος, κύριοι, ἂν παρέλειπον πρὸ τοῦ νὰ περατώσω τὸν λόγον τὸ νὰ ἐκφράσω δημοσίᾳ τὴν ἐμὴν εὐγνωμοσύνην πρὸς τοὺς σεβαστούς μου διδασκάλους, τοὺς καθηγητὰς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, οἵτινές με ἐνέκριναν ὡς ὑφηγητὴν τοῦ μαθήματος τούτου, τὴν διδασκαλίαν τοῦ ὁποίου ἀπό τινος ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ ἕνεκα σπουδαιοτάτων ἄλλων ἀσχολιῶν ὁ σοφὸς καθηγητὴς τῆς λατινικῆς φιλολογίας καὶ ἁπάντων ἡμῶν διδάσκαλος κ. Στ. Κουμανούδης, οὗτινος τὰ μεστὰ πολυμαθείας διδάγματα ἔναυλα εἰσέτι εἶνε εἰς τὰς ἀκοὰς πάντων τῶν μαθητῶν του. Ἂν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ταύτῃ, ἧς ἐπ' αἰσίοις ἄρχομαι σήμερον, δυνηθῶ ἔστω καὶ πόρρωθεν νὰ ἀκολουθήσω τοῦ σοφοῦ ἡμῶν καθηγητοῦ τὰ ἴχνη θὰ ἦνε τοῦτο μέγα δι' ἐμὲ, ἀλλὰ καὶ δι' ὑμᾶς, κύριοι, ἀπὸ τῆς ἐπιμελείας καὶ τοῦ ζήλου τῶν ὁποίων προσδοκῶ πολλὴν τὴν ἐνθάρρυνσιν εἰς τὰ πρῶτα ταῦτα καὶ ἀδύνατα βήματά μου ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ σταδίῳ. Νομίζω δ' ὅτι δὲν δύναμαι κάλλιον νὰ περατώσω τὴν σημερινὴν ταύτην ἀκρόασιν ἢ ὑπομιμνήσκων ὑμῖν τὰ λόγια, δι' ὧν ὁ καθηγητὴς τῆς λατινικῆς φιλολογίας πρὸ τριῶν περίπου δεκαετηρίδων ἐπεράτωνε τὸ ἐν τῷ *Φιλολογικῷ Συνεκδήμῳ* ἄρθρον του «Περὶ φιλολογίας ἐν γένει καὶ ἰδίως τῆς λατινικῆς».

«Διὰ ταῦτα πάντα τὰ ὠφελήματα, ἔγραφεν ὁ κ. Κουμανούδης, ἡ λατινικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία καθίσταται ὄντως στοιχεῖον ἐπιστημονικῆς παιδείας ἀπαραίτητον. Φρονοῦμεν δὲ, ὅτι περί τι οὐσιῶδες ἤθελε πάσχει ἔλλειψιν ὁ περὶ αὐτῆς λόγος, ἂν δὲν ἀνεφέραμεν ἐπὶ τέλους καὶ μίαν αὐτῆς δύναμιν, περὶ ἧς εἴμεθα ἐνδομύχως πεπεισμένοι. Ἐλπίζομεν ἐκ τῆς μελέτης τῶν συγγραμμάτων τῆς Ῥώμης ὡς καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὰ ἤθη ὅλων ἡμῶν σωτήριον ἐπιρροήν. Ἡ ῥωμαϊκὴ φιλοπατρία, ἡ ῥωμαϊκὴ ἀνδρεία καὶ ψυχῆς εὐστάθεια, ὅπως μάλιστα ἐδείχθη εἰς τοὺς πρώτους ῥωμαϊκοὺς χρόνους, μένει ἀνυπέρβλητον μὲν ἴσως, ἀλλ' ἐφικτὸν παράδειγμα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ὁ Ποπλικόλας, ὁ Κιγκιννάτος, ὁ Δέκιος, ὁ Ῥήγουλος, ὁ Ἰτυκαῖος Κάτων, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, χορεία ὄντως ἐφάμιλλος τῆς τῶν Λεωνιδῶν, Ἀριστειδῶν, Σωκρατῶν, Φωκιώνων, Δημοσθενῶν καὶ Ἐπαμεινωνδῶν, λάμπουσι πρὸς ἡμᾶς ὡς ἀστέρες φωταυγεῖς ἀπὸ τῆς βαθείας νυκτὸς τῶν παρελθόντων αἰώνων καὶ παρακαλοῦσιν εἰς ἀπομίμησιν τὰς εὐγενεῖς ψυχάς. Βεβαίως ἡ ἀρετὴ ἡ ἐμψυχώσασα τοὺς ἄνδρας ἐκείνους εἰς τὸν πρὸς ὄφελος τῆς ἀνθρωπότητος δραστήριον βίον, διασώζει εἰσέτι τὴν ἀθάνατον αὐτῆς δύναμιν καὶ δύναται, ὅταν ἐπιθυμήσωμεν ἐκ ψυχῆς, νὰ δείξῃ αὐτὴν, καὶ ἐφ' ἡμῶν, ἀπεργαζομένη ἡμᾶς ῥητῆρας λόγων καὶ πρακτῆρας ἔργων. Ἐκείνους τοὺς ἄνδρας ζηλοῦντες καὶ ἀποστρέφοντες τὴν ὄψιν ἀπὸ τῶν ἀζήλων φαινομένων τῆς καθημερινῆς τύρβης θέλομεν στηρίξει ἑαυτοὺς εὐσταθεῖς διὰ παντὸς τοῦ βίου ἐπὶ ἀρχῶν ἠθικῆς ἑδραίων καὶ δὲν θέλομεν ποτὲ κλονεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνέμων τῶν ὀλεθρίων, τῶν ἐθνοκτόνων παθῶν. Τὴν δὲ καθόλου φιλολογίαν καὶ ἰδίως

τὴν περὶ τοὺς Ἕλληνας καὶ Ῥωμαίους τότε μόνον ἂς τιμήσωμεν μὲ τὸ σεμνὸν τῆς ἐπιστήμης ὄνομα, ὅταν τὸ κατ' αὐτὴν συντελέσῃ εἰς μόρφωσιν ἐναρέτων καὶ συγχρόνως ὄχι ἀδρανῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ πολιτῶν».

Οἱ λόγοι οὗτοι, κύριοι, ὡς ἴσχυον τότε, ὅτε ἐγράφησαν, ἰσχύουσι καὶ νῦν καὶ θὰ ἰσχύωσι πάντοτε διότι εἶνε ἀληθεῖς. Ἂς ἐνστερνισθῶσιν αὐτοὺς μάλιστα οἱ φοιτηταὶ τῆς φιλολογίας, εἰς οὓς μέλλει ποτὲ ἡ Πατρὶς νὰ ἐμπιστευθῇ τὴν μόρφωσιν τῆς γυμνασιακῆς νεότητος. Εἰς τὰς ἁπαλὰς τῶν νέων καρδίας ἂς φροντίσωσι νὰ ἐνσταλάξωσι τότε διὰ τῆς προσηκόντως γινομένης μελέτης τῶν παλαιῶν συγγραφέων πρὸς τῇ *καλοκἀγαθίᾳ* τῶν ἡμετέρων προγόνων τὴν virtutem καὶ τὴν gravitatem τῶν Ῥωμαίων, ἀρετάς, ὧν τόσην ἔχει χρείαν τὸ ἔθνος ἡμῶν.

ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΞΕΔΟΘΗΣΑΝ

Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Ῥωμαίων, πραγματεία μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς γερμανικῆς, ἐν Ἀθήναις 1875 . . τιμ. δρχ. 2,50

Γ. Ἰουλίου Καίσαρος τὰ περὶ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἀπομνημονεύματα, κείμενον, μετάφρασις, σημειώσεις. Τεῦχος α', ἐν Ἀθήναις 1877 . . » » 2,50

Περὶ τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι, διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ. Ἐν Ἀθήναις 1878. . . . . . . » » 2,50